

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ÇOCUĞUN DİNSEL TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNİN AİLE KURUMU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

AN INQUIRY INTO THE PROCESS OF CHILD'S RELIGIOUS SOCIALIZATION WITHIN THE CONTEXT OF FAMILY INSTITUTION

Pelin ÖNDER EROL*
Belgin ARSLAN CANSEVER**

Öz

Bireyin içinde bulunduğu toplumun geleneklerini, göreneklerini, değerlerini, normlarını, kurallarını, ana dilini öğrenmesi toplumsallaşma süreciyle gerçekleşmektedir. Bu süreçte birey toplumsal roller aracılığıyla kişilerarası davranış biçimlerini ve inançlarını öğrenerek içselleştirmektedir. Toplumsallaşan birey kendini topluma ait hissetmekte, başka bir anlatımla toplumun tam bir üyesi haline gelmektedir. Bu süreç, toplumla birey arasında adeta bir köprü görevi gören bununla birlikte yaygın eğitim kurumu olarak da nitelendirilen ailede başlamaktadır. Aile, birincil toplumsallaşma ajanı olarak bireyin yaşamını temelden etkilemektedir. Bu çerçevede toplumsallaşma sürecinde çocukluk dönemi kritik bir öneme sahiptir. Bu önem, çocuğun ilk sosyal deneyimlerini aile bireyleri arasındaki ilişkileri gözlemleyerek öğrenmesi ve kendisinin de deneyimlemesinden ileri gelmektedir. Aile, toplumla etkileşim içinde çocuğa zengin içerikli bir ortam sağlamanın yanı sıra kendine özgü kurallarla çevrili bir iç dinamiğe de sahiptir. Din eğitiminin önemli bir kısmı da çocuğa aile ortamında verilmekte ve çocuk aile içi ilişkilerle yoğun bir etkileşim süreci yaşayarak dine yönelik bir tutum geliştirmektedir. Bu etkileşim sürecinde çocuk kimi zaman aile büyüklerinden dualar öğrenmekte, kimi zaman da onlarla birlikte dinsel törenlere ve diğer dinsel uygulamalara katılmaktadırlar. Bu bağlamda çalışmada çocuğun dinsel toplumsallaşma sürecinde aile kurumunun üstlendiği işlevler sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dinsel Toplumsallaşma Süreci, Çocuk, Aile.

Abstract

It is through the socialization process that the individual becomes a member of the society in which he/she lives by learning its traditions, customs, values, norms, rules and native language. Throughout this process, the individual learns and internalizes interpersonal behavioural patterns and beliefs by means of social roles. The individual who has been socialized, develops a sense of belonging to the society, in other words he/she becomes a full member of it. The process begins within the family which bridges between individual and society and is defined as an informal education institution. As a primary agent of socialization, family has a deep influence upon individual's life. In this context, childhood period is of a critical importance for socialization period. This is due to the fact that the child learns the very first social experiences by observing the relationships between family members and by experiencing them personally. Being in an interaction with society, family provides an environment with a substantial content for the child, besides it has an internal dynamics surrounded by its distinctive rules. Likewise, a significant part of religious education is provided by the family to the child who, in turn, develops an attitude toward religion through experiencing a profound interaction within the family relationships. Throughout this interactive process with senior members of the family, the child learns prayers and takes the opportunity for participating religious rituals and other religious practices. This study aims at dealing with the functions of family institution in the process of religious socialization of the child from a sociological perspective.

Keywords: Process of Religious Socialization, Child, Family.

Giriş

Toplumsallaşmayı, "kişisel yaşam öyküsünün sonuçları" olarak betimleyen Macionis ve Plummer'a (2006: 79) göre birey, yaşamı süresince başka insanlarla yaşadığı etkileşimler aracılığıyla kendi yaşam öyküsünü inşa etmektedir. Söz konusu bu inşa, modern öncesi toplumlarda çocuğun aile, akraba gibi yakın çevresiyle yüz yüze ilişkileri çerçevesinde; modern toplumlarda resmi ilişkilerin yaşandığı kurumlar çerçevesinde ve küreselleşme sürecinde ise çocuk-makine ilişkisi içinde gerçekleşmektedir (Sayın, 1985). Toplumsallaşma süreci art arda gelen üç farklı evreden oluşmaktadır: çocukluk toplumsallaşması, ergenlik toplumsallaşması ve yetişkinlik toplumsallaşması (Akan, 2003: 84-87). Literatürde yaşam seyri üzerinde yer alan çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik, orta yaşlılık ve yaşlılık, bireyin yaşamında birbirinden farklı özellikler gösteren dönemler olarak nitelendirilmektedir. Dini yaşamın da bu dönemlerdeki değişimlerden etkilendiği bilinmektedir. Bu dönemlerin en başında yer alan çocukluk, toplumsallaşmanın en yoğun yaşandığı aşamadır (Feldman, 2009). Bu aşamada aile, hem çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması hem de korunması işlevlerini yerine getiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun ruhsal yöndeki

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü.

gelişiminin bir parçası olan dinsel toplumsallaşma süreci de ilk olarak aile ortamında başlamaktadır. Aile, toplumların varlığını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyulan toplumsal bilincin bireylere kazandırılmasında temel kurumlardan biridir. Bununla birlikte aile, bireyle toplumu birbirine bağlamada da önemli bir işlev üstlenmektedir. Çocuk açısından ailede başlayan toplumsallaşma süreci ardından yerini, bir dizi toplumsallaşma ajanına, daha spesifik bir biçimde ifade edilecek olursa da akran gruplarına; zamanla da daha sistematik ve planlı bir dinsel eğitim sürecinin gerçekleştirildiği okul ortamına ve yine kitle iletişim araçlarının etkisine bırakılmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde insanın yaşam seyri üzerinde doğal olarak var olduğu düşünülen “çocukluk” döneminin aslında tarihsel ve sosyal olarak inşa edilmiş bir kategori olduğu savından hareketle günümüzdeki “çocukluk” tanımına değinilecektir. İkinci bölümde birey ve toplum etkileşimi çerçevesinde toplumsallaşmanın çeşitli tanımlamalarına yer verilerek, özelde “dinsel toplumsallaşma”nın dinamikleri ele alınacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise çocuğun dinsel toplumsallaşma süreci, toplumsallaşmanın temel ajanlarından biri olan aile kurumu bağlamında incelenecektir.

1. Sosyal Bir İnşa Olarak Çocukluk Dönemi

Eğitim ve Psikoloji sözlüğü çocuk kavramını “sürekli değişen ve ilerleyen olgunlaşma çağında olan birey” olarak tanımlamakta ancak bu kavrama “değişmeyen bir tanım yüklemenin güçlüğüne” dikkati çekmektedir. Aynı sözlükte “doğumla iki ya da üç yaş arası bebeklik; iki-üç yaşlar ile altı yaş arası ilk çocukluk; altı ile on bir on iki yaş arası ise ikinci çocukluk” olarak betimlenmektedir (Bakırcıoğlu, 2012: 188). Bazı aile tarihçileri, bir dönem olarak çocukluğun sosyal olarak inşa edilmiş yeni bir kategori olduğunu ve bu kategorinin Batı kültüründe ancak 16. ve 17. yüzyıllardan beri var olduğunu savunmaktadırlar (Ariès, 1962’den aktaran Newman & Grauerholz, 2002: 364). Giddens (2008: 215) da benzer biçimde çocukluk kavramının “yalnızca geçmiş iki ya da üç yüzyılda ortaya çıktığını” belirtmektedir. Tarihsel açıdan çocukluk dönemine ilişkin değerlendirmelere bakıldığında, modern çağlara dek “çocuk”, “çocukluk” ya da “çocukluk dönemi” gibi terminolojilerle karşılaşılmamaktadır.

“Çocukluk” ve “çocuk yetiştirme” kavramları yüzyıllar boyunca dramatik bir değişim göstermiştir. Ortaçağ’da çocukluk, yaşamın farklı bir dönemi olarak görülmemekte dolayısıyla da çocukluk dünyasına dair izlere rastlanmamaktadır. Ariès’in çocukluğun sosyal bir inşa olduğu iddiasına dayanarak, konuya ilişkin literatürün önemli bir kısmında Ortaçağ Avrupası’na ait resimlerde çocukların olgun yüzleri olan ve büyükler gibi giyinen, adeta ‘küçük yetişkinler’ olarak tablolara yansydıkları belirtilmektedir (bkz. Gander & Gardiner, 2001: 26; Giddens, 2008: 215; Snow, 1997’den Akt. Newman & Grauerholz, 2002: 364). Ortaçağ’da çocukların yetişkinlerle aynı iş ve oyun etkinliklerine katıldıkları görülmektedir. Çocuklara özgü oyunlarla etkinliklere ise rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu dönemlerde çocuklara özgü oluşmuş bir oyun kültüründen söz etmek güçtür. Geleneksel kültürlerde çocuklar, bebeklik döneminin ardından topluluk içindeki çalışma rollerini üstlenmekteydiler. Yirminci yüzyılın başlarına dek pek çok Batı ülkesinde çocukların çalıştırıldığı görülmektedir (Giddens, 2008: 215). Zira tarıma dayalı üretim biçiminin egemen olduğu toplumlarda çocuk, sağladığı işgücü nedeniyle değerlidir. Bu durum, kültürel olarak daha fazla sayıda çocuğun daha fazla saygınlık ve güce eşdeğer olduğu anlamına yol açmaktadır. Öte yandan modern toplumda çocuk yetiştirmek, ebeveynlerin kendilerini zenginleştirmek ve gerçekleştirmek için giriştikleri bir eyleme dönüşmüştür; dolayısıyla “çocuk” ancak bu bağlamda değer kazanmaktadır. Çocuğa verilen değer, “çocukluk” kategorisinin nasıl sosyal olarak inşa edilmiş bir süreç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ortaçağda yetişkinlerin çocuklara verdiği değer ile disiplin algı ve yöntemlerinde dinsel felsefenin etkili olduğu görülmektedir. İnsanların “günahkâr” olarak dünyaya geldikleri, ebeveynlerin ise çocuklarını denetim altına alabilmek için günümüz pedagojik anlayışına göre kabul edilemez tekniklere başvurdukları bilinmektedir (Beekman, 1977). 1500’lü yıllarda çocuk, yetişkinler tarafından kişiliksiz (non-person) bir varlık olarak değerlendirilmektedir. İlk kez 1600’lü yıllarda çocukluk dönemi, yetişkinlik döneminden farklı görülmeye ve çocukların eğitimine özel önem vermeye başlanmıştır. 1800’lü yıllarda çocuğun ruhsal yönü bir kenara bırakılıp beden sağlığı ve işlevleri ön plana çıkartılırken 1900’lü yıllarda çocukların yetişkinliğe hazırlanması gerekliliği üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Günümüzde de çocukların yetiştirilmesi sorumluluğunun yetişkinlere ait olduğu görüşünde bir uzlaşma söz konusudur (Gander & Gardiner, 2001: 26-33). Literatürde, çocuğu anlayabilmenin tek yolunun çocuğun aile içinde nasıl bir konumda yer aldığının belirlenmesi olduğu belirtilmektedir (Adler, 1996). Bu bağlamda 20. yüzyılın son çeyreğinde yapılan ve kültürlerarası farklılıkları yansıtan “Çocuğun Değeri Araştırması”nın sonuçları önem arz etmektedir. 1970’li yıllarda Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Endonezya, Filipinler, Kore, Singapur, Tayland, Tayvan ve Türkiye’de gerçekleştirilen araştırma, aile dinamiklerini, ailenin zaman içindeki değişimini ve toplumsal sosyoekonomik gelişimi ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, anne-babaların çocuk sahibi olma konusundaki istekleri, çocuklarına atfettikleri değerler ve doğurganlık tercihleri incelenmiştir. Araştırmada Hoffman ve Hoffman’ın (1973 Akt: Kağıtçıbaşı, 2010) kavramsal şemasına dayanan ekonomik, psikolojik ve

sosyal olmak üzere üç ana değer tipi bulunmuştur. Ekonomik değer, çocukların hem çocuk hem de yetişkin iken sağladıkları ekonomik yarara dayanmaktadır. Psikolojik değer, çocuğun anne-babasına verdiği mutluluk, gurur, sevgi ve birliktelik doyumlarını içermektedir. Çocuklara atfedilen sosyal değer ise evli yetişkinlerin çocuk sahibi olduklarında kazandıkları genel sosyal kabul ile ilgilidir (Kağıtçıbaşı, 2010: 170-171).

2. Toplumsallaşma ve Çocuğun Dinsel Toplumsallaşma Süreci

İnsanın, toplum içinde varlık göstermesi birey olmasının temel koşuludur, buna karşılık toplumun da toplum olabilmesi için üyelere, yani bireylere gereksinimi vardır. Dolayısıyla birey ve toplum arasında dolaylı bir ilişki bulunmaktadır. Yapısalcı perspektife göre birey, içinde bulunduğu toplum tarafından şekillenir, onun sunduğu sınırlılıklar ve olanaklar ölçüsünde eylemler, bir başka deyişle toplum bireye dışsaldır. Öte yandan bireyin failliğine vurgu yapan metodolojik bireycilik yaklaşımı insanı, toplumu biçimlendirme gücüne sahip bir öge olarak görür. Ancak bu yaklaşımın en hararetli savunucuları dahi, bireyin içinde yaşadığı toplumun gerektirdiği biçimde eylemeyi tamamen reddedemeyeceğini kabul ederler; birey, her biçimde topluma tabidir. Bu nedenle birey, içinde yaşadığı toplumun kültürünü edinmek yoluyla toplumsal bir varlık haline dönüşür, bir başka deyişle toplumsallaşır. Ancak bu toplumsallaşma süreci kültürel ve toplumsal öğelerin toplumdaki yola çıkarak bireye doğru seyrettiği tek taraflı bir yol izlemez, Giddens'ın (2005: 288-290) da belirttiği gibi örneğin çocuklar doğduğu andan itibaren başta anne babaları olmak üzere toplum tarafından sosyal olarak "yaratılırlar", öte yandan çocuklar da bu etkileşim çerçevesinde anne babalar yaratılırlar. Kısacası toplumsallaşma, bireyin de toplumu bir ölçüde biçimlendirdiği dinamik ve yaşam boyu süren bir süreçtir.

Toplumsallaşma, "bireyin içinde yaşadığı toplumun normlarını, değerlerini, kendisine biçilen rolleri, tutumları, davranış yapılarını, toplumsal etkileşim için gerekli becerileri, benlik ve kimlik duygusunu kazanma, içinde yaşadığı kültürü içselleştirme süreci, sosyalleşme, kültürel uyum" (Bakırcıoğlu, 2012: 892) olarak tanımlanmaktadır. Bozkurt (2013: 112) ise toplumsallaşmayı, "en aciz canlılardan birisi olan insan yavrusunu, içinde yaşadığı toplumun değer ve bilgi birikimiyle donatma" olarak betimlemiştir. Bireyin içinde bulunduğu sosyal dünyanın öğelerini bir başka anlatımla kültürünü öğrenerek belli bir toplumun üyesi haline gelmesi, o toplumu oluşturan diğer bireylerle etkileşime geçmesi "toplumsallaşma süreci" ile sağlanabilmektedir (Fulcher ve Scott, 2007). Tezcan (1999: 39-40), toplumsal etkileşimin genişleyen çevresini *birincil kümeler, ikincil kümeler ve dış kültürel etkinlikler* olarak sınıflandırmıştır. Tezcan'ın sözünü ettiği *birincil kümede* çocuğun ilk iletişimi yaşadığı anne babası ile etkileşimi, daha sonra çocuğun dâhil olduğu oyun kümesi ile arkadaş çevresi bulunmaktadır. *İkincil küme*, "yetersel topluluk kümeleri" olarak nitelendirilen iş kümeleri, okul, çeteler ve dinsel kuruluşlar, kulüpler ve dernekleri içermektedir. *Dış kültürel etkinlikler kümesinde* ise televizyon/film, radyo, basın, tiyatro, sanat vb. gibi "ulusal topluluklar" yer almaktadır. Sayın'ın (1985: 136) toplumsallaşmanın görünümüne ilişkin yapmış olduğu sınıflandırmaya göre, bu çalışmanın da konusu olan dinsel toplumsallaşma "kültürün elde edilmesi" sürecidir ve bu süreç, doğumla başlayarak, bütün yaşam boyunca devam eder; çocukluk çağı ise toplumsallaşmanın en yoğun olarak yaşandığı çağdır.

Bilton ve meslektaşları (2002), insanoğlunun davranışlarının inançlarla, değerlerle, düşüncelerle, amaçlarla ve hedeflerle biçimlendiğini belirtmektedirler. Dolayısıyla birey, sınırlandırıcı, baskı altında tutan bir sosyal dünya ile çevrelenmiştir. Din ile toplumsallaşmanın karşılıklı ilişkiye dayalı bir etkileşim içinde olduğunu belirten Okumuş (2014: 434), bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "din, toplumdaki ağırlığına göre sosyalleşme sürecinde insanlar üzerinde etkili olurken sosyalleşme de sosyalleşme araç ve unsurlarının etki ağırlığına göre insanların dinlerini öğrenme, algılama ve yaşamalarında etkili olur."

Dinsel toplumsallaşma süreci, aile, akraba, komşu, arkadaş ve meslek çevreleri, köy-kent, iletişim araçları, okul, cami, Kur'an kursu ve kitle iletişim araçları ile mümkün kılınmaktadır. Ailede başlayan bu süreç çocuk açısından oldukça hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Dinsel tutumların kazanılmasında aile içinde yaşanan ilk dinsel deneyimler önemli rol oynar. Ebeveynler, çocuklarına her konuda rol model oldukları gibi dinsel bilgi ve deneyimlerin (dualar, dinsel törenler vb.) kazanılması konusunda da etkilidirler (Tezcan, 1999: 52). İki-altı yaş arası dönem 'ilk çocukluk' olarak tanımlanmakta, bu dönemde çocuklar toplumsal ilişkilerde olduğu kadar bilişte, dilde ve kişilik gelişiminde de önemli değişimleri bir arada yaşamaktadırlar (Gander & Gardiner, 2001). Konuya ilişkin literatür tarandığında Türkiye'deki çalışmalar içerisinde Parlador'ın (1996) *Din Eğitimi Bilimine Giriş* kitabı, çocuğun dinsel toplumsallaşma sürecinin bilişsel gelişimine paralel bir seyir izlediğini örneklerle açıklaması bakımından özgün bir konum işgal etmektedir. Bu çerçevede Parlador, ilk çocukluk çağında çocuğun anne-babasından mutlak sıfatlar gördüğünü iddia etmektedir. Örneğin çocuk, özellikle babasını her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bir varlık olarak kabul ederken, 6 yaş civarına geldiğinde ana-babasının niteliklerinin mutlak olmadığını fark etmektedir. Parlador, bu dönemde çocukların doğa ve olayları kimin yaptığını; eşya ve olayların kaynağını sormaya başladıklarından ancak henüz yeterli olgunluğa erişmemiş zihniyle, sorduğu sorulara çevreden aldığı

cevapları kendi dünyasında somut bir biçimde canlandırabildiğinden söz etmektedir. Ona göre çocukluk çağında dünyanın ve dini varlıkların algılanması, çocuğun ruhsal kapasitesinin darlığı nedeniyle büyüklerden farklı olup çocuğun dünyayı algılaması animist bir özellik taşır; diğer bir ifadeyle çocuğa göre cansız eşyada onu hareket ettiren güçler bulunur. Bu anlayışın çocuğun çevreden edindiği cin, peri vb. inançlarla ve canlı hayal gücüyle beslendiğini, çocuğun görülmez ve keyfi hareket eden güçlerin bulunduğu bir masal âleminde yaşadığını iddia ederken; ilk çocukluk çağındaki çocuklardan orta çocukluğa geçiş döneminde toplumsal ve fiziksel gerçekliğe ilişkin basit kavramlar oluşturmayı öğrenme, doğruyu-yanlışı ayırmayı ve bir vicdan geliştirmeyi öğrenme, konuşmayı öğrenme gibi birçok bilişsel görevi başarmasının beklenmekte olduğunu belirtmektedir. Çocuk irade dışı ve bilinçsizce geçen bir süreç boyunca büyüklerden gördüğü heyecan ve duygu tepkilerini, dini davranışları taklit eder; çocukluğun bu saf inanma döneminde şüphe ve eleştirel bakma henüz görülmez (Parladır, 1996: 49). Çocuğun “çevresinden duyduğu veya kendisine anlatılanlarda geçen Allah, melek, şeytan, sevap, günah, cennet, cehennem gibi kavramlar ilgisini çeker ve 3-4 yaşından itibaren sorduğu sorularla bunlar hakkında bilgi edinmeye çalışır. Çocuk inanmaya o kadar hazırdır ki bu dini kavramlar hakkında büyüklerin verdikleri cevapları onların anlattıklarını ve öğrettiklerini olduğu gibi kabul eder” (Peker, 2000: 166’dan aktaran Bilici, 2014: 180).

Çocuğun dinsel toplumsallaşması da, siyasal toplumsallaşma, cinsiyet toplumsallaşması gibi toplumsallaşma biçimlerine benzer bir biçimde devamlılık gösteren bir süreç boyunca ve toplumla etkileşim çerçevesinde gerçekleşir. Dinin ve dinsel diğer unsurların doğası gereği soyut kavramlar olmaları, çocuğun dinsel toplumsallaşmasının ancak buna paralel bir bilişsel gelişimle mümkün olacağını ifade etmek olanaklıdır.

3. Ailenin Çocuğu Dinsel Olarak Toplumsallaştırma İşlevi

Toplumun çekirdeği olarak tanımlanan aile, ana, baba ve çocuklardan oluşan bir birimdir. Aile, literatürde sıklıkla böyle tanımlansa da aslında bu tanım, pek çok farklı aile tipinden yalnızca çekirdek aileye gönderme yapmaktadır. Oysa gerek geleneksel toplumlarda ailenin hem üye sayısı hem de işlevleri bakımından kapsamca daha geniş olması gerekse modern sonrası toplumlarda tek ebeveynli aile, eklemli aile gibi yeni aile biçimlerinin ortaya çıkmış olması nedeniyle hem geleneksel hem de modern ve hatta modern sonrası öğeleri bir arada barındıran günümüz toplumunda aileye ilişkin daha kapsamlı bir tanıma gereksinim duyulmaktadır. Nitekim Sayın (1990: 2) aileyi, “biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş özdeksel ve tinsel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birimdir” biçiminde tanımlamaktadır. Bu birimin yasalarla belirlenen görevlerinin yanı sıra gelenekle belirlenen pek çok farklı görevleri de bulunmaktadır (Semiz, 1998). Geçmişten günümüze süregelen toplumların hepsinde aile kurumu biyolojik, ekonomik, eğitim, toplumsallaştırma, boş zaman değerlendirme ve koruma gibi işlevleri yüklenmektedir (Tezcan, 1999). Aile, içinde bulunduğu toplum yapısının özelliklerini, diğer bir deyişle kültür ve değerlerini üzerinde taşır. Bunun yanı sıra ailenin bir içyapısı ve kendine özgü kuralları olan bir iç dinamiği vardır. Bu yönüyle de aile, toplumla sürekli bir alış veriş içindedir (Kasapoğlu, 1993; Semiz, 1998). Nitekim ailenin diğer sistemlerle karşılıklı ilişki içinde olan bir sistem olduğu, aile sosyolojisinde önemli bir konum işgal eden Sistem Yaklaşımı taraftarlarıncı da iddia edilmektedir. Bu yaklaşıma paralel olarak günümüz ailesinin, içinde yer aldığı topluma benzer biçimde, hem geleneksel hem de modern ailenin özelliklerini bir arada taşımaya başladığını iddia etmek mümkündür. Bu bağlamda günümüzde ailenin sosyal işlevlerinde de büyük değişiklikler olmuştur. Nitekim sanayileşme ve modernleşmeyle birlikte ailenin süregiden işlevlerinden bazılarının günümüzde bürokratik kurumlara aktarıldığı iddia edilmektedir (Kongar, 1970). Örneğin ailenin bakım verici işlevi, tarih boyunca bakım verici rolünü üstlenmiş olan kadının çalışma yaşamına girmesiyle kısmen bürokratik kurumlara aktarılmıştır; huzurevleri ve kreşler bu kurumlar arasında sayılabilir. Öte yandan aile, çocuğun ilk toplumsallaştığı kurum olması nedeniyle bu işlevini diğer kurumlara ancak belirli bir düzeyde aktarabilmektedir. Nitekim Sayın’a göre (1990: 136) “bürokratik kurumların gelişmesi, çocuğun yetiştirilmesi açısından çok önemli olmuş, fakat ailenin yükünü hafifletmemiştir. Modern toplumun karmaşık toplumsal yaşamına yanıt vermesi için, aile, diğer kurumlarla ilişkiye geçerek daha yoğun bir çalışmanın içine girmiştir”. Ailenin birey ve topluma yönelik sunduğu işlevler, modern toplumda da önemini sürdürmektedir. Aile, çocuğa yönelik psikolojik doyum işlevini yerine getirirken bir yandan da onu toplum için bilgili bir toplumsal varlık haline dönüştürmektedir. Bu bakımdan çocuğun aile içerisinde yetiştirilmesi, hem çocuğun kendisi hem de toplumun bütünü için son derece önemlidir. Nitekim yakın tarihte bu argümanın aksine bir görüşle bir dizi denemeler yapılmış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çocukların yetiştirilmesi işlevinin tamamen bürokratik kurumlara bırakıldığı İsrail’deki Kibbutzlar, Rusya’daki Kolhozlar ve Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki Komünler gibi denemelerin (bkz. Sayın, 1990) kısmen ya da tamamen başarısızlıkla sonuçlanmaları nedeniyle hepsi, çocuğun aile içinde yetiştirildiği ve toplumsallaştırıldığı eski sisteme geri dönmüşlerdir.

Aile, çocukta dil ve din başta olmak üzere, pek çok temel tercihlerin, değer yargılarının aktarıldığı yerdir. Bu bağlamda aile, genellikle ölüncüye kadar değişmeyen bir karakterin olduğu yer olarak ilk ve en önemli sosyal birimdir (Ataseven, 1998). "Aile, yetiştirdiği üyelerine yaşadıkları toplumun kültür birikimini daha ilk günden aktarmaya başlar" (Sezal, 2010: 148). Bununla birlikte aile, farkı yaş ve cinsiyette bireyleri içinde barındırması nedeniyle çocuğun gelecekteki toplumsal yaşamına uyum sağlaması için gerekli şartlara hazırlanmasına da olanak tanımaktadır (Şener, 2013: 31). Toplumların gelişmesi ve sürekliliğini devam ettirmesi için toplumsal bilincin oluşması önemlidir. Bu bilincin bireylere kazandırılmasında ilk ve en önemli çevre, çocuğun içinde yaşadığı, toplumla bireyi birbirine bağlayan ve güçlü bir toplumsal kurum olan "aile"dir (Giddens, 2008).

İlk toplumsallaşma deneyimini ailede yaşayan çocuk, diğer toplumsallaşma ajanlarının da aracılığıyla toplumsal rolünü öğrenmeye başlar ve bu rol, çocuğun kişilik gelişiminin önemli bir parçası haline gelir. Yaşam seyrinin ayrı her bir döneminde birey, o dönemin gerektirdiği davranışları öğrenir (Tezcan, 1999). Giddens (1999), yapının sınırlılıkları olarak tanımladığı ve norm olarak kavramsallaştırdığı bu davranış biçimlerini, toplumsal yaşamda yapılması ve yapılmaması gerekenlere referansla kişilerden toplum tarafından beklenen biçimde davranmalarına ilişkin olarak belirlenmiş kesin kurallar olarak tanımlar. Benzer biçimde *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*'nda Durkheim, yaptırımlar ve dayatmalar yoluyla bireylerin normlara uygun davranmak zorunda bırakıldıklarını şöyle ifade etmektedir:

"Herkesin benimsediği ilkelere boyun eğmezsem, giyinirken ülkemde ve bağlı olduğum sınıfta uyulan adetleri hiç önemsemeysem, hedef olduğum alaylar ve insanların benden uzaklaşması, daha yumuşak biçimde de olsa, gerçek anlamında cezanın yarattığı etkinin aynısını yaratırlar" (Durkheim, 1985: 42).

Bununla birlikte İslâm'ın ahlâk ve eğitim öğretisi de, bireyin ahlâki davranışının, toplumun değer yargılarıyla örtüşmesi gerektiğini vurgular. Nitekim Gazzâlî, bireye ancak çocukluk döneminde bu prensiplerin öğretilebileceğini vurgular (Şener, 2013: 33). İşte bu normları öğretmek yoluyla çocuğun toplumsallaşmasını sağlayan bir kurum olarak aile, evrensel bir yaygınlığa sahiptir. İnsan toplumlarında tarihsel süreç boyunca ve kültürden kültüre ancak çok az sayıda öge farklılık göstermeden ortak olarak paylaşılmaktadır. Aile kurma davranışının da aralarında bulunduğu bu eyleme biçimleri kültürel evrensel olarak adlandırılmaktadır. Ailenin kültürel bir evrensel olması nedeniyle çocuğun aile içinde ilk (primer) toplumsallaşması da yine evrensel olarak tüm insan toplumlarında görülmektedir.

Aile kuramcıları, aileyi yüz yüze ve içten ilişkilerin güçlü olduğu birincil gruplardan kabul etmektedir. Bu bağlamda aile, bireyin tutum ve değerlerinin oluşumunda ilk ve en yoğun etkileşimi sağlaması bakımından ayrı bir öneme sahip temel kurumlardan biridir. Nitekim "insanın toplumsal hayatta din alanında öğrenme ve uyum sürecini ifade eden" (Okumus, 2014: 442) dinsel toplumsallaşmanın önemli bir kısmı da yine aile kurumunda yerine getirilir. Dinsel törenler, dualar ailede öğrenilir ve diğer dinsel uygulamalar ve bunların denetimi yine genellikle aile içinde gerçekleştirilir. Aile Yapısı Araştırması'na göre (TÜİK, 2006) Türkiye'de dini bilgilerin edinilme kaynaklarının başında ağırlıklı bir oranla (%58) aile kurumu yer almaktadır. Yine konuya ilişkin daha önceki yıllarda yürütülmüş bir başka araştırmanın bulguları da bu veriyi doğrular niteliktedir. İzmir örneğinden yola çıkarak *Türkiye'de Dinî Hayat*'ı inceleyen Köktaş (1993), dini bilgilerin öğrenilmesinde ailenin ağırlıklı rolünü ortaya koymuştur; katılımcıların %45'i dini bilgilerini aileleri yoluyla edindiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte kültürün manevi öğelerinden biri olan dinsel pratiklerin kuşaktan kuşağa aktarılarak sürekliliğinin sağlanmasında da ailenin rolü çok büyüktür. Bu süreklilik ancak çocuğun dinsel toplumsallaşması yoluyla mümkün kılınır. "Aile büyükleri dini değer ve alışkanlıkları kuşaktan kuşağa aktarmakla ve verdikleri dinsel eğitimin aile üyeleri tarafından yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmekle yükümlüdür" (Zeybekoğlu Dünder, 2012: 59). Bu aile üyeleri arasından özellikle anne ve baba figürleri, çocuğun dinsel açıdan toplumsallaşmasında göz önündeki en yakın rol model olmaları bakımından yüksek düzeyde işlevseldirler. Özellikle de çocuğun doğumdan, hatta gebelik döneminden itibaren, genel anlamda eğitiminden sorumlu olan anne (Topaloğlu, 1982: 255-256), özel anlamda da onun dinsel toplumsallaşmasında en önemli figürdür. Çocuğun toplumsallaşma süreci boyunca edindiği davranış ve tutumların çoğu gibi dinsel hayata ilişkin olanlar da, anne ve baba gibi en yakın aile bireylerinin davranışlarını gözlemlene ve onları model alma yoluyla şekillenir (Kılavuz, 2005). Bununla birlikte "Clark ve arkadaşlarının yaptığı bir çalışmada, annenin çocukların dinsel sosyalizasyonunda babadan daha farklı etkileri olduğu ortaya konmuştur. 9-13 yaşlarındaki erken adolesan dönemdeki erkek çocuklar ve 29-43 yaşları arasındaki orta sınıf anne-babaları kapsayan çalışmada, annelerin çocuklarıyla dinsel inanç ve dinsel deneyim ve pratikleri arasındaki ilişkinin babalara oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur (Clark et al'dan Akt: Okçay, 1992: 132). Benzer biçimde Özen'in (1996: 105) çalışmasında da dinsel toplumsallaşma bağlamında annenin babaya göre daha fazla danışıldığı bulgusuna varılmıştır. Okçay (1992: 133) ise, çalışmasında, çocukları dini anlamda bilgilendirmede babanın işlevinin anneye göre düşük olduğunu tespit etmiştir. 300 kişilik kadın örneklem grubuyla yerleşik (gecekondu olmayan), geçiş tipi

(kısmi gecekond), ve gecekond mahallerinde gerçekleştirdiği çalışmasında Okçay, ailenin çocuğun dinsel sosyalizasyonundaki işlevinin geleneksel-kırsal kesimde daha yüksek oranda yerine getirildiğini, öte yandan kentsel kesimde, özellikle kentleşmiş aileler arasında bu işlevin görece olarak azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Örnek'in çalışmasında ise Anadolu'nun her yöresinde ailenin çocuklara abdest/ boy abdesti alma, başını örtme gibi dinsel öğütler verdikleri görülmektedir. Ayrıca çocuğun İslam'ın şartları, şartları yerine getirme biçimleri, günah-sevap, cennet-cehennem vb. gibi dinsel konularda bilmesi gereken ve uygulaması gereken konuları ailenin öğrettiği belirtilmektedir. Çalışmada çocuğu cezalandırma, korkutma biçimleri arasında büyüklerin dinsel içerikli kavramlara (Allah'ın çarpacağı, Allah'ın taş edeceği, cehennem, öte dünya, zebani gibi) başvurmasının da yaygın bir biçimde uygulandığı görülmektedir (Örnek, 1979'dan Akt: Okçay, 1992: 133).

Birçok toplumda çocuğun doğumu birtakım dini ritüeller vasıtasıyla kutlanır; bunlar çocuğun dinsel toplumsallaşmasının; bir başka deyişle o toplumun dinsel bağlamda bir üyesi haline dönüşmesinin ilk adımıdır. Örneğin İslam dininde, bebeğin kulağına isminin okunması ve bebek mevlidi, Hristiyanlıkta ise vaftiz gibi dinsel pratikler buna örnek gösterilebilir. Bununla birlikte İslâm dinine göre birey, bebekliğinden itibaren fıtrattan kaynaklanan din duygusuna sahiptir (Tavukçuoğlu, 2002), bunu pekiştirmek için ise bir takım toplumsallaşma ajanlarına gereksinim duyar, bunların başında ise aile yer alır. Çocuğa verilecek din eğitiminde "duyguların eğitilmesi" ve "bilgilerin kazandırılıp davranışlara yansıtılması" biçiminde iki aşamadan bahsetmek olanaklıdır (Dodurgalı, 1998'den Akt: Yiğit, 2006: 184). Nitekim çocuk, doğduğu andan itibaren yönelim ailesinin dinsel tutumları ölçüsünde dinsel olarak toplumsallaşmaya başlar. Görüldüğü üzere aile, toplumdaki hâkim dinsel inançlar ile birey arasındaki en önemli iletişim kanallarından biridir. Bu kanal, aynı zamanda kuşaklar arasında inançların aktarılmasını sağlaması bakımından hâkim dine üye sağlama işlevini de yerine getirir. Örneğin Türk toplumuna bakıldığında özellikle geleneksel kültür içinde çocuğun oyunlar, masallar vb. yanında gelişim sürecinde dinsel içerikli, dinsel katkı bilgileri edinmesinin söz konusu olduğu görülmektedir (Okçay, 1992: 132). Ailenin başat rol oynadığı bu yolla dinsel bilginin edinimi süreci, bireysel düzlemde çocuğu dinsel alana dâhil ederken aynı zamanda toplumsal düzlemde de hâkim dinin sürekliliğini sağlar.

Sonuç

Sonuç olarak, insanın yaşam seyri birbirinden farklı özelliklerle biçimlenen bir dizi dönemden oluşur. Bunlar içerisinden çocukluk, gerek fizyolojik gerekse psikolojik olarak gelişimin henüz tamamlanmış olmadığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuk, ailenin her bakımdan tam desteğine gereksinim duyar. Beslenme, barınma gibi fizyolojik gereksinimlere sevgi ve şefkat gibi psikolojik gereksinimler eşlik eder, çocuğun bu gereksinimlerinin ilk ve en temel olarak karşılandığı yer ailedir. Bütün bunların yanı sıra çocuğun tam bir toplumsal birey olması için gerekli olan bireyin içinde yaşadığı "kültürü edinmesi süreci"nde, bir başka ifadeyle "toplumsallaşma"sında en başat konumu yine aile oluşturur.

Toplumun en önemli yapıtaşlarından olan aile, tarihsel ve kültürlerarası bağlamda evrensel bir niteliğe sahiptir. Toplumsal değişmeye koşut olarak değişimler gösterse de aile, bir kurum olarak insanlık tarihinin çok önemli bir kısmında ve hemen bütün toplumlarda varlık göstermiştir. Ailenin tarihsel ve coğrafyasal bu geniş erimi, toplumsal alanda yerine getirdiği işlevlere atfedilen değerlerin sürekliliğiyle açıklanabilir. Kurumlarda köklü dönüşümlere yol açan sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği insanlık tarihinin yakın döneminde, bir kurum olarak ailede de bir takım dönüşümler meydana gelmiştir. Örneğin ailenin işlevlerinden bazıları bu süreçte bürokratik kurumlara aktarılmıştır. Ancak işlevlerinin bir kısmını bürokratik örgütlerle paylaşması ailenin üzerindeki yükü hafifletmiş olsa da onun temel görev ve sorumluluklarında önemli bir değişim meydana getirmemiştir. Bu işlevlerden biri de çocuğun eğitimi ve toplumsallaşmasıdır. Özellikle çocuğun, doğumundan okula başlayana dek geçen süreçte en temel toplumsallaşma ajanı ailedir. Dinsel toplumsallaşma da benzer biçimde ilk ve temel olarak aile tarafından sağlanır. Başta anne ve baba olmak üzere aile büyükleri çocuğa dinsel pratikleri öğretme, çocuğu bunlara dâhil etme ve bunların denetimini sağlama konusunda işlevseldirler. Bununla birlikte kültürün manevi öğelerinden biri olan dinsel bilgi ve pratikler de ancak kuşaktan kuşağa "toplumsallaşma" yoluyla aktarılarak sürekli kılınır.

Kısacası aile, bu çalışma da gösterilmeye çalışıldığı biçimde, çocuğun genel anlamda içinde bulunduğu toplumun hâkim değer ve bilgileriyle donatılması işlevini, özel anlamda ise çocuğun dinsel bilgi ve pratiklerinin öğretilmesi işlevini yerine getiren ilk ve en temel toplumsallaşma ajanlarından birisidir.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred (1996). *Çocuk Eğitimi* (Çev: Kamuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınevi.
AKAN, Vildan (2003). "Birey ve Toplum". *Sosyolojiye Giriş* (Ed. İhsan Sezal), ss. 81-104, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
ATASEVEN, Gülsen (1998). "*Çağımızda Değişen Değerler ve Aile*", III. Aile Şurası Tebliği, T.C. Devlet Bakanlığı, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, ss.580-598 Ankara.
BAKIRCIOĞLU, Rasim (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
BEEKMAN, Daniel (1977). *The Mechanical Baby*. Westport: Lawrence Hill.

- BILTON, Tony; BONNETT, Kevin; JONES, Pip; LAWSON, Tony; SKINNER, David; STANWORTH, Michelle, & WEBSTER, Andrew (2002). *Introductory Sociology*, 4th ed., Basingstoke: Palgrave Macmillian.
- BİLİCİ, A. Baz (2014). *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOZKURT, Veysel (2013). *Değişen Dünyada Sosyoloji* (9. Baskı) Bursa: Ekin Yayınevi.
- DURKHEIM, Émile (1985). *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları* (Çev: Celal Baki Akal), İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları.
- FELDMAN, Robert (2009). *Physical Development in Adolescence, Child Development*. NJ: Prentice Hall.
- FULCHER, James & SCOTT, John (2007). *Sociology*, New York: Oxford University Press Inc.
- GANDER, Mary J & GARDINER, Harry W (2001). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (4.Baskı) (Çev: Ali Dönmez, Nermin Çelen ve Bekir Onur), Ankara: İmge Kitabevi.
- GIDDENS, Anthony (1999). *Toplumun Kuruluşu*, (Çev: Hüseyin Özel), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GIDDENS, Anthony (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, (Çev: Ümit Tatlıcan) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- GIDDENS, Anthony (2008). *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınevi.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- KASAPÖĞLU, M. Aytül (1993). "Aile Yapısı: Demografik Özellikler", *Gecekonularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyona Dönüşümü*, T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, s. 53-125, Ankara.
- KILAVUZ, M. Akif (2005). "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, s. 41-58.
- KONGAR, Emre (1970). "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, s.58-83.
- KÖKTAŞ, M. Emin (1993). *Türkiye'de Dini Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- MACONIS, J. John & PLUMMER, Ken (2006). *Sociology: A Global Introduction*, London: Pearson Education Limited.
- NEWMAN, David & GRAUERHOLZ, Liz (2002). *Sociology of Families*, London: Sage Publications.
- OKÇAY, Hale (1992). "Çocuğun Dinsel Sosyalizasyonunda Ailenin İşlevi", *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı:3, s. 131-145, İzmir.
- OKUMUŞ, Ejder (2014). "Din ve Sosyalleşme", *Turkish Studies*, Vol.9/11, Fall 2014, s.429-454.
- ÖZEN, Sevinç (1996). *Kentleşme Sürecinde Ailede Kuşaklararası İlişkiler*, İzmir: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- PARLADIR, Selâhattin (1996). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- SAYIN, Önal (1985). *Sosyolojiye Giriş: Sosyolojinin Temelleri*, İzmir: Erdem Kitabevi.
- SAYIN, Önal (1990). *Aile Sosyolojisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- SEMİZ, Celal (1998). "Aile İçi İlişkiler ve Çocuk", *III. Aile Şurası Tebliğleri*, T.C. Devlet Bakanlığı, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, s. 301-315, Ankara.
- SEZAL, İhsan (2010) "Toplum ve Aile", (içinde) *Sosyolojiye Giriş*, (Der: İhsan Sezal) s.134-165, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- ŞENER, Sami (2013). *Türkiye'de Gençlik: Beklentiler, Problemler, Düşünceler*, (4. Baskı), İstanbul: İnkılâb Basım Yayım.
- TAVUKÇUOĞLU, Mustafa "Okulöncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14, s.51-63.
- TEZCAN, Mahmut (1999). *Eğitim Sosyolojisi*, (12. Baskı), Ankara: Şafak Matbaacılık.
- TOPALOĞLU, Bekir (1982). *İslâmda Kadın*, 12. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- TÜİK, 2006, *Aile Yapısı Araştırması 2006*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- YİĞİT, Ayşegül (2006). "Çocuğun Gelişim Özellikleri Ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, may. 2006, [S.1.], s. 179-203.
- ZEYBEKOĞLU DÜNDAR, Özge (2012). "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri", s.39-63 (içinde) *Değişen Toplumda Değişen Aile*, (Der: Nurşen Adak) Ankara: Siyasal Kitabevi.